

Varför ska vi läsa klassikerna?

En essäserie om politiskt tänkande

Som läsare har vi inte sällan formats av vissa specifika böcker som har fått stor inverkan på hur vi ser på världen och historien – och ibland påverkat även vår personliga identitet. I överförd mening kan detsamma sägas om samhällen och civilisationer: vissa författare och verk har haft en sådan djupgående inverkan på så många människor, antingen i ett specifikt historiskt ögonblick eller över längre tid, att de bidragit till att forma själva samhället och generationer av dess medlemmar.

De klassiska politiska tänkarna är av det skälet värda att återvända till gång efter annan. Vi i redaktionen har därför bett ett antal skribenter att göra just det: att återvända till tänkare eller specifika verk som har varit betydelsefulla inom ett visst ämne eller för världen i stort och att reflektera över det historiska sammanhanget, den idéhistoriska betydelsen och deras relevans för vår tid.

Med denna serie av essäer – vår alldeles egna klassikerserie – hoppas vi kunna erbjuda läsaren spännande ingångar och uppslag, och uppmuntran att själv slå sig ner i soffan eller läsfåtöljen med en klassiker.

Sjunde bidraget i serien, skrivet av Karin Blomqvist, handlar om Aristoteles *Politiken*.

Tyrannen enligt Aristoteles

Karin Blomqvist

Ordet tyrann, som i vårt språk betecknar en person som missbrukar sin ledarställning för att trakassera, utnyttja och plåga dem som är beroende av honom, har de moderna språken lånat från grekiskan. I grekiskan är *týrannos* faktiskt också ett lånord, oklart från vilket språk, men det finns belagt i grekiska texter redan från 600-talet f.Kr. Flera av de grekiska småstaterna styrdes under denna tid periodvis av ensamhärskare som kallades tyranner och som i växlande grad utmärktes av de egenskaper som vi kopplar samman med termen tyrann.

En definition av begreppet tyrann som det uppfattades av grekerna finner man i Aristoteles skrift *Politiken* (*Politiká*) från ca 330 f.Kr.¹ Den bygger på Aristoteles forskning om grekisk författningshistoria och hans personliga erfarenheter av de olika statskick som under hans samtid förekom i de grekiska stadsstaterna och de omgivande större rikena. Hans födelseort Stageira, där han kom till världen 384 eller 383 f.Kr., var en jonisk koloni på den makedonska halvön Chalkidike. Där var styrelseskicket sannolikt en form av demokrati. Aristoteles kom också tidigt i kontakt med en helt annan statsform, kungadömet, eftersom hans far Nikomachos under en tid fungerade som hovläkare hos kung Amyntas av Makedonien. Förbindelserna med det makedonska kungahuset fortsatte och befästes slutligen genom att Aristoteles ca 340 engagerades som lärare åt Amyntas sonson, den blivande kung Alexander, som tillsammans med sin far Filip II skulle utsträcka de makedonska kungarnas välde över hela Grekland.²

Men dessförinnan hade Aristoteles själv hunnit skaffa sig lärdom och etablera sig som en framstående filosof. Som så många andra drogs han till Athen, vid denna tid den grekisktalande världens lärdomscentrum. Athen hade till stor del förlorat sin betydelse som militär och politisk stormakt men var ojämförligt det främsta sätet för all väsentlig intellektuell verksamhet. I en värld av tilltagande ofrihet erbjöd athenarna tillresande filosofer och deras elever ett

1 Skriften föreligger i svensk översättning: Aristoteles, *Politiken*, *Politiká*. Översättning med inledning och kommentar av K. Blomqvist, Jonsered 1993 (2 upplagan utan grekisk text Jonsered 2003).

2 En mer utförlig beskrivning av tyrannens karaktär presenteras i K. Blomqvist, *The Tyrant in Aristotle's Politics. Theoretical Assumptions and Historical Background*, Lund 1998 (Scripta minora. Studier utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 1997–1998:1).

uniktt mått av intellektuell frihet, som under 300-talet möjliggjorde grundandet av de filosofiska skolor vilkas verksamhet fortsatte fram till senantiken. En av dessa skolor var Akademin, Platons filosofskola.³ Dit kom Aristoteles som 17-åring för att gå i lära hos Platon. Han skulle komma att stanna där i 20 år, först som elev men påfallande snart också som lärare. Det som kännetecknade Aristoteles tänkande under denna tid var en stark påverkan från Platon och dennes ställningstaganden i filosofiska frågor.

I Platons akademi fördes en livlig diskussion om det bästa statsskicket, illustrerad i flera av Platons dialoger, främst *Staten* och *Lagarna*.⁴ Diskussionen inspirerades inte minst av Athens egen författningshistoria. På 500-talet hade det gamla ättsamhället spelat ut sin roll, och de första stegen mot demokrati togs under Solons ledarskap i århundradets början.⁵ Men vägen gick inte rakt. Ca. 560 lyckades Peisistratos med stöd av folkflertalet utmanövrera sina aristokratiska ståndsbroder och etablera sig som ensam maktbävare, som en *týrannos*. Han störtades men återkom till makten ett par gånger, och Athen hade framgångar, politiskt och kulturellt, under hans ledarskap. Hans söner efterträdde honom men var mindre lyckosamma. De störtades, och en försiktig form av folkvälde infördes, som under 400-talets gång så småningom utvecklades till vad som av omvärlden betraktades som en radikal demokrati.

Denna demokrati gällde fram till Aristoteles tid, med undantag för ett avbrott 404–403, då en junta, ”de trettio tyrannerna”, utövade sitt skräckvälde. En skrift av Aristoteles med titeln *Athenarnas statsförfattning* finns bevarad.⁶

När Platon dog år 347 lämnade Aristoteles Athen, och därmed började hans s.k. vandringsår. Under dessa år lade han grunden till sina omfattande naturvetenskapliga studier, bl.a. på Lesbos, en ö som var – och är – känd för sitt rika djurliv. Innan han flyttade till Makedonien för att bli Alexanders lärare blev han vän med – och även svärson till – en viss Hermeias som efter sin förmögne far hade ärvt styresmakten över staden Atarneus på Mindre Asiens västkust. Denne representerar ytterligare en form av ledarskap i den mångskiftande grekiska småstatsvärlden.

När Filip dog 335 f. Kr. valde Aristoteles att återvända till Athen. Där grundade han sin egen filosofskola, Lykeion (även kallad den peripatetiska skolan eller Peripatos). Här färdigställde han sin *Politiken* och de övriga bevarade skrifterna.

3 Den välkända Akademin var en remarkabelt långvarig inrättning för högre undervisning som verkade ända tills den stängdes på kejsarlig befallning 529 e.Kr.

4 Platon, *Skrifter*. Översättning, förord och noter av Jan Stolpe. 1–6, Stockholm 2000–2009 (*Staten* och *Lagarna* i del 3 resp. 5).

5 Solon, som var en athensk statsman och poet, levde ca 640–560 f.Kr. Hans insatser inom politiken kan inte nog betonas eftersom han i praktiken lade grunden till det som senare skulle bli känt som den athenska demokratin. Det är inte förvånande att han i antiken räknades som en av de sju vise.

6 *Aristoteles och pseudo-Xenofon om athenarnas statsförfattning*. Med översättning av Staffan Wahlgren, Jonsö 2001.

I *Politiken* behandlas de olika statsskick som han kände till, däribland tyranniet. På basis av det vetande han inhämtat och de erfarenheter av samtids stater och statsledare som han haft formulerar Aristoteles denna definition av begreppet tyrann: *en tyrann är en illegitim enväldshärskare.*

*

De existerande statsskickena kan enligt Aristoteles indelas i envälden (monarkier), fåtalsvälden (aristokratier eller deras avart oligarkier) och folk- eller flertalsvälden (*politeia*, "medborgarstat", för vars urartade variant Aristoteles använder termen *demokratía*). Inom alla tre grupperna finns det alltså både goda och dåliga varieteter. Bland enväldena står de illegitima tyrannierna i motsättning till de legitima kungadömena. En kung ärver legitimt sin enväldiga makt från sin far eller annan närstående och fortsätter därigenom hävdvunnen tradition. Kungen, liksom de styrande i övriga goda statsskick, regerar med alla medborgares bästa framför ögonen.

En tyrann däremot slår sönder den rådande ordningen och använder olagliga medel för att tillskanska sig och behålla makten: våld, lönnmord, riggade majoritetsbeslut etc. Som Aristoteles påpekar, förblir en kung bara kung så länge folket vill ha honom, men tyrannen blir man inte av med så lätt.

Beskrivningen av de olika statsskickena är kortfattad och förutsätter ett historiskt skeende med maktskiften som Aristoteles kände till genom flera exempel från Grekland. I första hand kan den appliceras på den grekiska småstatsvärlden, där varje stad utgjorde en självständig stat med egna lagar, myntväsen, militärmakt och religiösa institutioner, däremot inte utan vidare på ett nutida Europa med dess mycket olikartade statsbildningar.

Men det är betecknande att Aristoteles behandling av tyrannen inte stannar vid den kortfattade definitionen och de situationer i vilka de grekiska tyrannierna etablerades. Han beskriver dessutom med stor noggrannhet vissa återkommande personlighetsdrag och handlingsmönster hos tyrannen.

Ur femte boken av *Politiken* kan man destillera fram denna lista på de karakteristika i tänkande och handlande som utmärker en tyrann:

- Tyrannen lever i ständig fruktan för verkliga eller inbillade konkurrenter om makten.
- Tyrannen vill stävja fritt utbyte av tankar och fritt uttryck av åsikter.
- Tyrannen håller sig med angivare som ska spionera på de egna medborgarna och rapportera om deras förehavanden och planer.
- Tyrannen ser gärna att landsmännen lever i fruktan för ledaren.
- Tyrannen startar krig för att hålla undersåtarna i schack, för med en yttre fiende ser de ingen annan lösning än att förlita sig på honom som sin räddare.

- Tyrannen har inga äkta vänner. En äkta vän är uppriktig och säger som det är, men sådana försvinner med tiden och ersätts av lismare som säger bara det tyrannen vill höra.
- Tyrannen vet att även det egna landets soldater kan överge honom och ersätter gärna de inhemska trupperna med främmande legosoldater.
- Oundvikligen blir tyrannen så småningom helt ensam, övergiven av alla dem som ursprungligen ville honom väl. Han har ingen längre som han kan lita på, eftersom han har gjort sig av med sina pålitliga vänner och rådgivare.
- Slutligen är det enligt Aristoteles ett faktum att en tyrann sällan förblir tyrann särskilt länge. För det mesta störtas han relativt snart när medborgarna inte står ut längre, genom att landsförvisas eller till och med mördas.

En nutida läsare av *Politiken* kan med lätthet känna igen en hel del av detta i vår egen tids autokratiska stater och hos deras makthavare. Vad mera är, Aristoteles skulle ha känt igen sig och kunnat identifiera tyrannerna av idag.